

צוות החשיבה לבחינת מעמד המורשת הערבית הבנויה בישראל

דו"ח ביניים

יוני 2010

תוכן העניינים:

.....	מבוא
.....	חברי הצוות
.....	כתב מינוי
.....	מהלך העבודה
.....	המלצות ביניים

נספחים

1. כתב מינוי
2. פירוט המשימות
3. פנייה לראשי הרשויות המקומיות לקידום מעמד המורשת הערבית הבנויה ברשויות הערביות
4. הגדרת מורשת ערבית בנויה
5. הסיבות למצב הקיים של המורשת הערבית הבנויה: חסמים חיצוניים ופנימיים

מבוא

הוועדה הישראלית למורשת עולמית החליטה בישיבתה מיום 7.4.08 להקים צוות חשיבה אד-הוק לבחינת שימור המורשת הערבית הבנויה בישראל.

סוגיית השימור ביישוב הערבי קיבלה תנופה בעשור האחרון, הן מהחברה האזרחית והן מהממסד, אך מדובר בתהליך איטי. הוועדה הוקמה לאור הסיכונים המרחפים על המורשת הערבית הבנויה והצורך בטיפול בהגנה עליה, על כל מרכיביה.

המציאות מראה שעל אף התבטאויות והצהרות שקוראות לשימור המורשת הערבית הבנויה, המורשת ביישובים הערבים היא בתחתית סולם העדיפויות ונמצאת בסכנת הכחדה המתבטאת בהרס של כל מרכיביה. שימור המורשת תורם להעמקת השייכות החברתית-כלכלית ומשמש זרז להעצמת התהליך של שמירה על זהות הפרט והקהילה ביישובים הערביים.

הרס אתרים בגלעין המקורי של היישובים הערביים נמשך וכיום אפשר לזהות ערים שנותרו בלי אתרי מורשת היסטוריים במרכז הכפר או העיר. מציאות קשה זו היא תוצר של חסמים פנימיים שמקורם בקהילה, באזרח וברמת המודעות הציבורית, וחסמים חיצוניים שמקורם במדיניות הממסד. מכאן מתחייבים צעדים מתקנים, מחשש שמצב המורשת הערבית הבנויה יוסיף ויחמיר עד שיהיה בלתי הפיך וללא אפשרות לתיקון.

בשנת 1999 הצטרפה ישראל למדינות החתומות על האמנה לשימור המורשת העולמית ולהגנה על אתרי מורשת. במסגרת זו הציעה ישראל רשימה אפשרית של אתרים למרכז למורשת עולמית של אונסקו. עד שנת 2005 הוכרזו שישה אתרים כאתרי מורשת עולמית: מצדה, עכו העתיקה, תל אביב - העיר הלבנה, התלים המקראיים (מגידו, חצור, באר שבע ודרך הבשמים, וכן ערי

המדבר בנגב - עבדת, חלוצה, שבטה, ממשית) והמקומות הקדושים לבהאים (בעכו ובחיפה).

האמנה שואפת לזהות, להגן ולשמור על אתרי מורשת התרבות ומורשת הטבע ברחבי העולם, אלה נחשבים לבעלי משמעות יוצאת מהכלל עבור האנושות. האמנה והנחיותיה היוו את הבסיס לעבודת הצוות.

מטרת דו"ח זה להציג את צוות החשיבה, כתב המינוי, המתודולוגיה ותהליך העבודה ומסקנות ראשונות, ובכלל זה זיהוי החסמים שאותרו במהלך הדיונים.

חברי הצוות

פרופ' ראסם ח'מאיסי, יו"ר הצוות – מתכנן ערים וגאוגרף, אוניברסיטת חיפה

פרופ' אדר' אמנון בר-אור, אוניברסיטת תל אביב
דר' אריה הרשקוביץ, מכללת גליל מערבי
אדריכל בכרי מוחמד, מהנדס עיריית אלשאג'ור
מר דאווד נעים, עמותת שכנים
מר הווארי סאמי, עמותת אליטאר ואוניברסיטת חיפה
אדריכל חביב אללה פח'רי, מהנדס המועצה המקומית עין מאהל
מהנדס ח'אלד לאפי, מהנדס המועצה המקומית כפר קמא
מר יוסי פלדמן, המועצה לשימור אתרי מורשת ישראל
דר' מוחמד דראושה, מתכנן ערים, אכסאל
אינג' סלימאן מחאמיד, מהנדס עיריית אום אלפחם
פרופסור ניצה סמוק, הטכניון
מר סלמאן אבו רוקון, רשות הטבע והגנים
אדריכל עבד יאסין, עמותת ג'פרא, עראבה
אדריכל רז עפרון, מנהל תכנון
אדריכלית רותי שלו-ליברטי, הטכניון
אדריכלית רים קנדלפת, נצרת
כאמיל סארי, רשות העתיקות

מרכז הצוות: זועבי אברהמים (אוניברסיטת חיפה).

מוזמנים

פרופ' מייק טרנר, יו"ר הוועדה הישראלית למורשת עולמית
דניאל בר-אלי, מזכ"ל הוועד הישראלי לאונסקו
מואייד נאטור, המועצה לשימור אתרי מורשת ישראל
אמיר מזאריב, המועצה לשימור אתרי מורשת ישראל
דר' נמרוד לוז, מכללת גליל מערבי
מר שמואל גרואג, עמותת במקום.

כתב המינוי

בכתב המינוי של הצות נקבעו המטרות כדלקמן:

- הגדרת מורשת ערבית בנויה
- מיפוי וזיהוי אתרי המורשת הערבית הבנויה
- שילוב אתרי מורשת ערבים במאגר הארצי
- הצעה תקציבית לשיקום, שימור ואחזקה
- המלצה על קווים מנחים למדיניות.

מהלך העבודה

בכדי להשיג את המטרות שנקבעו בכתב המינוי התקיימו דיונים פורמאליים בפגישות שתואמו בעוד מועד והוזמנו אליהן חברי הצוות. בנוסף לכך התבצעו פגישות לא פורמאליות של ראש הצוות עם קשת רחבה של אנשים ובעלי עניין כדי לברר אתם את השגת המטרות הנ"ל.

הצוות נפגש למספר דיונים, כאשר לנגד עיניו הוצבו המשימות הנ"ל, במטרה להציע שיפור המצב הנוכחי. המלצות ומסקנות הביניים בדו"ח זה הנם פרי דיונים אלו. הצוות מודה לאוניברסיטת חיפה, החוג לגאוגרפיה ולימודי סביבה, אשר אירח את דיוני הצוות.

הצוות מגיש בשלב זה דו"ח ביניים ביוני 2010, ויגיש דו"ח סופי למזכירות הוועדה הישראלית למורשת עולמית באמצע שנת 2011..

במהלך הדיונים עלו בין היתר הסוגיות הבאות:

- מקומן של רשויות מקומיות בנושא האיזונים בין פיתוח לבין שימור אתרים בתחומן
- הסיפור שמאחורי האתר וסביבתו
- מהם ערכי השימור התרבותיים הזקוקים לשימור?
- כיצד אפשר להעלות את המודעות הציבורית לשימור המורשת הערבית הבנויה?

- הצוות התלבט בשאלת ההגדרה של המורשת הערבית הבנויה ובשאלה מהן ההשפעות המעצבות אותה במהלך השנים. האם המורשת הערבית הבנויה היא ארכיטקטורה ורנקולרית / ערבית / אסלאמית / ים תיכונית?
- נוף תרבות כחיס שבין הכפר למרחב
- החסמים העומדים בפני שימור המורשת הערבית הבנויה
- גישות ופעילות להנעת תהליכים לשימור המורשת הבנויה
- זיהוי בעלי עניין שיכולים לסייע באיתור המורשת, שימורה ואחזקתה
- זיהוי ניגודים והסכמות בהגדרת המורשת, מרכיביה ודרכי התמודדות להשגת שימורה.

המלצות ביניים

הצוות רואה בהמלצות ביניים אלו חלק מהדו"ח הסופי לוועדה הישראלית למורשת עולמית. בשלב הביניים אפשר לממש המלצות אלו ואין צורך להמתין לגיבוש המלצות סופיות. ואלה ההמלצות העיקריות:

- 1- יש להשפיע על המדיניות ברמה הממלכתית (משרדי ממשלה) וברמה הארגונית (ארגונים ורשויות שימור) על ידי שיתוף ערבים במוסדות ממלכתיים הפועלים לגיבוש מדיניות ולעיצוב כלים ומנגנונים לשימור המורשת הערבית
- 2- יש לקבוע קריטריונים להגדרת אתרי מורשת פיזיים ולסיווגם לקבוצות התייחסות, כדי לאפשר יצירת מגוון כלים ומנגנונים לשימור על פי דרישות האמנות הבין-לאומיות ובהתייחס למציאות של המורשת הערבית בישראל.
- 3- יש להקים ועדות שימור בעיריות ובמועצות המקומיות והאזוריות הערביות על-פי התוספת הרביעית לחוק התכנון והבנייה (תשכ"ה)
- 4- יש למנוע הריסת מבנים היסטוריים עתיקים בתוך היישובים הערבים, בערים וגם בשטחים פתוחים מחוץ ליישובים. זהו צעד בסיסי שיאפשר שימור לפי קריטריונים שייקבעו בהמשך.
- 5- יש לשפר את התיאום ושיתוף הפעולה בין ארגוני השימור הממסדיים הקיימים לבין ארגונים חוץ-ממסדיים שפועלים בתחום השימור. בפועל

מתקיימת תחרות בין הארגונים וקיים צורך מידי לשלב ידיים בין כל הגורמים.

6- יש להגביר את המודעות הציבורית באמצעים כגון: מפגשים, הרצאות, כתבות, מחקרים, ראיונות באמצעי תקשורת שונים, ייזום הקמת קבוצות של נאמני שימור וכד'..

7- יש להעמיד משאבים כספים לשימור אתרי מורשת ערבית כחלק מסך המשאבים המוקצים לשימור אתרי מורשת בישראל. יש לשלב אתרי מורשת ערבית כנדבך חשוב במורשת הבנויה בארץ.

יישום המלצות אלה על ידי משרדי ממשלה, רשויות מקומיות, בעלי מקצוע ועמותות עשוי לקדם את שימור המורשת הערבית והסרת החסמים בפני שימור.

נספח 1: כתב מינוי

יום ראשון ז' שבט תשס"ט
01 פברואר 2009
צ.ח. שימור מורשת ערבית – 2

לכבוד

שלום רב,

הנך מתמנה כחבר צוות החשיבה לשימור המורשת הערבית הבנויה בישראל.
יו"ר הצוות הוא פרופ' ראסם ח'מאיסי ומרכז הצוות הוא מר אברהם זועבי.
אנו מודים לך על הסכמתך להשתתף בצוות. הישיבה הראשונה של הצוות תיקבע בהקדם.
הצוות יגיש לוועדה הישראלית למורשת עולמית דו"ח ביניים ביולי 2009 ודו"ח סופי בינואר 2010.

מצורף כתב המינוי לצוות.

בברכה,

מזכ"ל הוועד הישראלי לאונסקו

נספח 2: פירוט משימות הצוות

במהלך פגישות הצוות ירוכזו חומרים אלו לקראת הכנת דו"ח מסכם שיוגש לוועדה הישראלית למורשת עולמית ויהווה מתווה להמשך הפעולה והעבודה.

כתב מינוי	דרכי ביצוע
מיפוי זיהוי אתרים	<ul style="list-style-type: none"> ☞ מצב שימור ☞ נופי תרבות מורשת ערבית בנויה ☞ צוות טיפולוגיה לאתרים / כרטיס אתר ☞ איסוף מידע על אתרים ☞ הפעלת ועדות שימור מקומיות לפי התוספת ה-4 לחוק התכנון והבנייה הנוכחי
שיתוף פעולה בין ארגוני שימור	<ul style="list-style-type: none"> ☞ מיפוי ארגונים העוסקים בשימור ☞ זיהוי בעיות בין ארגונים
בניית מאגר אתרים	<ul style="list-style-type: none"> ☞ על בסיס הטיפולוגיה של האמנה
תקציב לשיקום ולשימור	<ul style="list-style-type: none"> ☞ מורשת בסיכון מידי
לוח זמנים	<ul style="list-style-type: none"> ☞ דו"ח ביניים ☞ דו"ח סופי.

בנוסף עלה הצורך להתמודד עם נושאים מגוונים שיהוו בסיס להמשך בניית " ארגז כלים" מפורט .

- להגדיל את מאגר האנשים המוכשרים הפועלים בתחום השימור ובכלל זה סוכני שינוי להגברת המודעות. לשם כך יש לפתח קורסים מגוונים לחינוך אנשי מקצוע בשימור ולהכשרתם.
- לקדם השתלבות גורמי שימור בהנהלת ארגוני שימור בין-לאומיים, ממלכתיים ומקומיים. ההשתלבות והשיתוף בארגונים אלה ישפרו את חלוקת המשאבים הייעודיים.
- לשלב אתרי מורשת ערבים במאגר הארצי של האתרים, על ידי זיהוי, איתור והגדרת אתרים, מבנים ומרקמים ערבים שיש להכריז עליהם כמיועדים לשימור.
- לבצע סקר מקיף הכולל תיעוד, שיגדיר את רמת הסיכון שבה נמצאים אתרים, מבנים ומרקמים לשימור, לשם הכנת תכנית כוללת לשימור
- לעודד גופים ומוסדות הפועלים בתחום שימור המורשת הערבית הבנויה.

נספח 3 - פנייה לראשי הרשויות המקומיות לקידום מעמד המורשת הערבית הבנויה ברשויות הערביות*

מחקרים אחרונים מראים שהמורשת הערבית הבנויה נמצאת בתחתית סולם העדיפויות ביישובים הערבים. על אף התבטאויות והצהרות חוזרות ונשנות שקוראות לשימורה, היא נמצאת בסכנת הכחדה והרס. נושא שימור המורשת תורם להעמקת השייכות החברתית- כלכלית ומשמש זרז להעצמת תהליך השייכות הערכית ולשמירה על הזהות של הפרט והקהילה ביישובים.

ראוי לציין שהריסת אתרים בגלעין היישובים הערבים נמשכת, וכיום קשה לאתר ערים שנותרו עם אתרים היסטוריים במרכז הכפר או העיר. מציאות קשה זו היא תוצר של חסמים פנימיים שמקורם בקהילה, באזרח וברמת המודעות שלהם לנושא, וחסמים חיצוניים שמקורם במדיניות הממשדית.

למען עיצוב מדיניות ויצירת כלים לשימור המורשת הערבית הבנויה הוקם צוות חשיבה במסגרת הוועדה הישראלית למורשת עולמית. הוועדה בחנה את מצב השימור של המורשת הערבית הבנויה בישראל בהסתמך על האמנה לשימור מורשת עולמית. הצוות התחיל את פעילותו באמצע שנת 2009.

ראינו צורך חיוני לשלב את הרשויות המקומיות בעשייה, כדי להביא להכרה ולמודעות בחשיבות המורשת הבנויה והטבעית הנמצאת בתחומי הרשויות הערביות, למפות אותה וכמובן לבנות כלים לשימורה.

הנני מתכבד לפנות אליכם ולהביע בפניכם את רצוננו העז להיות שותפים לדעותיכם, מחשבותיכם ורעיונותיכם, שיתורגמו לכלים מעשיים לשימור המורשת הערבית הבנויה ביישוביכם. בעיקר ברצוני לבקש שתשתפו אותנו בתכניות לפיתוח המודעות בקרב האוכלוסייה בנושא המורשת הערבית הבנויה. בהסתמך על האמור לעיל נשמח לקבל נתונים ומידע כדלקמן:

1. רשימה או מיפוי של אתרים בתחום הרשות, שהם בעלי חשיבות היסטורית ותרבותית וראוי לשמרם.
2. מידע על אודות ועדות או גופים (ארגונים) שעוסקים בשימור במסגרת הרשות המקומית או מחוצה לה.
3. מחשבות והצעות נוספות שעשויות לקדם את שימור המורשת הערבית ביישוביכם.

אני מקווה שמכתב זה יהווה התחלת שיתוף פעולה בין צוות החשיבה לשימור המורשת הערבית הבנויה לבין הרשויות המקומיות.

מר אברהם יוסף זועבי, מרכז הצוות, ייצור אתכם קשר בקרוב לקידום הנושא.

בכבוד רב,
פרופסור ראסם
חימאיסי
יו"ר צוות החשיבה

העתקים: מר ראמו ג'ראיסי, יו"ר ועד ראשי הרשויות הערביות
פרופ' מייק טרנר, יו"ר הוועדה הישראלית למורשת עולמית

נספח 4 : הגדרת מורשת ערבית בנויה

במשך שנים ניטש ויכוח על הגדרת המורשת הערבית הבנויה, ויכוח שמקורו במציאות הגיאופוליטית בישראל. הגדרת המורשת הערבית הבנויה במסגרת דיוני צוות החשיבה הייתה משימה חשובה של הצוות. לאור האמור לעיל הוכן נייר עמדה המגדיר את המורשת הערבית הבנויה.

מורשת בנויה מוגדרת באמנות בין-לאומיות כ"אוסף של מכלול הפעילות האנושית שיצרה יד אדם בקהילתו תוך התייחסות למרחב, והוא בעל ערך תרבותי, היסטורי, ארכיטקטוני, פיזי, וקיים צורך לשמור אותו לדורות הבאים, כביטוי של אותה חברה אנושית ותרומתה לציוויליזאציה".

הגדרה זו רחבה וכוללת גם אתרים, מבנים, מרקמי נוף ופעילות טכנולוגית וארכיטקטונית, המבטאים מאפיינים תרבותיים, כלכליים וחומריים.

לימוד ההיסטוריה של הארץ מצביע על ריבוי של ציוויליזאציות ששכנו והתפתחו בה. כל אחת מהן השאירה את חותמה בפיתוח המורשת: חלקה בנוף וחלקה בשכבות ארכיאולוגיות.

מאפייני המורשת הערבית הבנויה

א. **מרקמי ערים היסטוריות:** חלק מהשכבות הבנויות במרקמים היסטוריים אלה לא נבנו על ידי ערבים, אך הן מושפעות מרוח המקום והזמן, הסובב וניסיון הבנייה שהתפתח בהן, למרות שחלקן הועתק ממקומות אחרים.

ב. **גלעיני כפרים:** מרכזי כפר שהיו קיימים ונהרסו בכוונה או שלא בכוונה וחלקם עדיין קיימים.

ג. **מבנים / מונומנטים:** מסגדים, כנסיות, בתי-כנסת, ח'אנים, מבנים חקלאיים, מעיינות, בתי בד, בארות מים, בתי קברות, נמלים, ארמונות. חלקם עדיין קיימים בנוף.

ד. **מכלולי נוף:** נופים שנוצרו בידי אדם כדי להבטיח פיתוח חקלאי, כגון: טרסות חקלאיות, כרמים וסוגי צמחייה.

ה. **מרקמים קהילתיים:** קהילות ייחודיות שחיו בארץ ושראו לשמרן.

ו. **אלמנטים טכנולוגיים:** גשרים, מסילות ברזל, תעלות מים ודרכים שהוקמו כדי לקשר בין חלקי הארץ.

המרכיבים הנ"ל של המורשת הערבית הבנויה עדיין מחייבים בניית קריטריונים מפורטים.

נספח 5 – הסיבות למצב הקיים של המורשת הערבית הבנויה: חסמים חיצוניים ופנימיים

גידול אוכלוסייה מהיר, התפוצצות אוכלוסייה וגידול בביקוש לקרקע. קיים מחסור גדול בדיוור למגורים ולפיכך יש לחץ גדול לספק פתרונות בהקדם.

אי הפשרת קרקע לפיתוח מגורים ולהגדלת היצע השטחים המיועדים לפיתוח הפך את גלעין היישוב ליעד מבוקש.

תכנון מתארי ומפורט מאפשר ואף תורם להרס מבנים. תכניות המתאר אינן מספקות הגנה על מבנים ומרקמים ייחודיים ובכלל זה על גלעין היישוב.

בעלות פרטית על קרקע מעניקה לבעליה אפשרות ליזום הריסה ובנייה חדשה ללא בקרה או מניעה ציבורית.

חוסר כתובת/ בעלים / מחזיק ברור של הנכס המיועד, בעל הפוטנציאל לשימור, בשל אי רישום ברור ופורמאלי של המבנים או הקרקעות. מצב זה נוצר בגלל אי הסדרת רישום של מקרקעין במתחמי השטח הבנוי של היישוב הערבי.

רשויות מקומיות אינן אוסרות הריסה ובנייה ואינן מעורבות בשימור, גם כאשר הן מודעות לכך, בשל היעדר משאבים לקנייה, אחזקה ושימור מבנים בעלי ערך.

התפיסה הנהוגה בקרב האוכלוסייה כי החדש עדיף על הישן גורמת ללגיטימציה להרס מבנים ישנים ולמעבר למגורים במבנים חדשים הקמים במקומם.

חוסר במשאבים בידי הציבור/בעלי בתים לתחזוקת הבתים או לחידושם. שימור, חידוש ושיפוץ מבנים דורש כיום יותר משאבים מבנייה חדשה. בנוסף לכך, רוב היישובים שבגלעין ההיסטורי, שיש בהם בתים בעלי ערך לשימור, מיושבים באוכלוסייה חלשה מבחינה חברתית-כלכלית שאינה יוזמת שימור.

חוסר עידוד לשימור מצד השלטון המרכזי, שמיישם מדיניות לעיבוי השטח המתוכנן והבנוי כדי להעלות את הביקוש לגלעיני היישובים.

תמורות מבניות וכלכליות ביישוב מחייבות הפיכת הגלעין למרכז כלכלי של היישוב. עקב כך, בעלי בתים הורסים מבני מגורים ישנים והופכים אותם לחניות ולמרכזים מסחריים בעלי נגישות לרכב.

חסמים חיצוניים

החסמים החיצוניים הם אלו שמקורם בגורמים חיצוניים, מחוץ לקהילה ולרשויות המקומיות, ובעיקר במדיניות הממשדית.

מדיניות הכחשה והדחקה: אין זה סוד שקיים קונפליקט בין הערבים ליהודים על עברה של הארץ. עדיין אין הבחנה והכרה ברורה דיה של שימור מורשת בתוך היישובים הערביים הקיימים או במרכזי הערים הוותיקות, הסובלות ממדיניות עירונית וארצית מכוונת הפוגעת בכל מאמצי השימור.

ההכחשה המובנת גורמת לדחיית האפשרות להקצאת משאבים ציבוריים לשימור המורשת הערבית. אי הקצאת משאבים ישירים או עקיפים באמצעות גופים הפועלים בתחום השימור חוסמת גם יוזמות מלמטה הפועלות לשימור מורשת בתוך היישובים הערביים.

חשש מניכוס המרחב הציבורי והפיכתו למשותף: השימור הוא חלק ממרחב ציבורי, והערבים מודרים לפיכך ממרחב זה. במקרים לא מעטים פיתחו הערבים מעין הדרה עצמית וולונטארית בתגובה למדיניות המובנית של הממסד כלפיהם, המכוונת להדרתם או לחיובם להכיר במרחב הציבורי שלא על פי תפיסתם והנרטיב שלהם. יוזמות לשימור מורשת בנויה מעלות חשש מהגברת מעורבותם במרחב הציבורי או מהפיכתו למרחב משותף.

תכנון מגביל וחוסם: התכנון הארצי והמחוזי המחייבים תכנון מקומי על פי הפרדיגמה התכנונית הקיימת בישראל, מהווים חסם נוסף בפני שימור המורשת הערבית הבנויה. בתכנון שימושי הקרקע ביישובים הערבים נקבעה מסגרת פיתוח מצומצמת, שאינה עונה על צורכי היישוב הגדלים. בעקבות זאת נוצרו לחצי ביקוש למגורים ביישובים שאין בהם די היצע קרקע לפיתוח, מצב אשר דחף חלק מבעלי הבתים שיש להם ערך פוטנציאלי לשימור, להרוס את המבנה הקיים ולהקים במקומו מבנה חדש. תכנון מתארי מגביל שאינו מגן על מבנים לשימור האיץ הריסה של מבנים. מצד אחד, תכנית מתאר ארצית 35 ציינה במפורש את הצורך בשימור מורשת הבנייה ואף הציעה לשמר מכלולים. עם זאת, התכנית אינה מלווה בשינוי תכניות מתאר מקומיות והיא אף אינה מיושמת דיה. בפועל לא נוצר מנגנון שיתמוך בשימור באופן מקצועי וממוסד, ורק פעילות וולונטרית שכוחה מוגבל עומדת מול הרס של המורשת בגלעיני היישובים הערבים.

חשש מהכרה בנרטיב ובזכות של האוכלוסייה הערבית על מבנים מחוץ ליישוביהם: קיימים מבנים רבים ומרקמים נופיים בעלי פוטנציאל לשימור מחוץ ליישובים הערבים, כגון: גרעיני כפרים, מסגדים, כנסיות, קברי קדושים, ח'אנים, מעיינות, בתי בד וגשרים. מוסדות המדינה (רשות העתיקות, קק"ל, ממ"י, מועצות אזוריות, עיריות ביישובים יהודים, ועדות תכנון וכד'), נמנעים מפעולות שימור בגלל החשש מפעילות יזומה של עמותות ערביות או של קבוצות אוכלוסייה הקשורות למקום, שיגישו תביעות לחזרה למקום

ולניכוסו. המאבק הגיאופוליטי, הלאומי, הנרטיבי, בין הערבים ליהודים מייצר חסם המשליך את צלו על שאר החסמים ומעצים אותם.

התנגדות ממ"י או מוסדות תכנון להעמיד שטחים חלופיים לשם התמרה Trade-off או ניוז זכויות: במקרים לא מעטים קיימת נכונות של בעלי בתים להפקיד או לייעד את הבתים לשימור, אך הם מתנים הפקדה, חכירה, ייעוד או ויתור לצורך שימור בהעמדת קרקע חלופית לבעלי/ מחזיקי הקרקע/ המבנה כדי לספק פתרון מגורים עבורם. התנגדות ממ"י או מוסדות תכנון לנייד זכויות ולהעמיד קרקע חלופית מגבילה את הנכונות של בעלי הנכסים להסכים לשמר את בתיהם ודוחפת אותם להריסת המבנה או המרקם בעל הערך שיש ליעדו לשימור.

חסמים פנימיים

להלן מקבץ של חסמים פנימיים, בתוך היישובים והקהילה הערבית, הפועלים ביחד עם החסמים החיצוניים.

חוסר מודעות ומחסור במשאבים: חוסר המודעות בקרב האוכלוסייה בכלל, ובקרב האוכלוסייה המתגוררת במבנים בעלי ערך בגלעין היישובים, לאוצר התרבותי והערכי של המבנה או המרקם שבו היא חיה, מוביל להרס או לנטישה של הנכס. כתוצאה מכך חלה הידרדרות מתמדת במצבו ומואצים תהליכי בליה. גורם משמעותי נוסף הוא רצונם של בעלי נכסים לממש זכויות בנייה מוקנות על הקרקע, בה בעת שמבנה לשימור חוסם ומעכב את מימוש זכות זו. חוסר המודעות של האוכלוסייה למשמעויות של הרס מבנים בעלי ערך הוא עניין שכיח. בקרב הציבור המודע, חוסר משאבים ו/או פתרונות מגורים חלופיים מהווים חסם בפני הפיכת ההכרה והמודעות למהלך מעשי של שימור המבנה.

ריבוי בעלים על חלקות וסכסוכים בין יורשים: שטחי גלעין היישוב לא עברו בדרך כלל הסדר מקרקעין, ולפיכך אין רישום בעלות פורמאלי במשרד המשפטים. שטחו של הגלעין מוגדר כשטח בנוי, אך אין בו חלוקה לחלקות ולמגרשים וברוב המקרים החזקה בפועל היא המקנה בעלות.

תכנון מתארי המאפשר הריסה ובנייה: תכניות המתאר שהוכנו ליישובים הערביים קבעו זכויות בנייה באזור הגלעין ואפשרו הריסת מבנים ובנייה חדשה במקומם. אמנם התכניות ציינו כי יש לקבוע מעמד מיוחד לגלעין, אך אינן מציעות כלים לשימורו. יתר על כן, מדיניות התכנון, שבמהותה מכוונת לעיבוי וציפוף ולא הפשרת שטחים לפיתוח חלופי בשולי היישוב, מגבירה את לחצי הפיתוח על הגלעין ודוחפת את בעלי הנכסים להריסת הקיים ולבנייה חדשה במקומו.

רשויות מקומיות וועדות מקומיות לתכנון ובנייה אינן ערוכות לשימור: הוועדות והרשויות מקומיות אינן מזדרזות להכריז על מבנה לשימור בהתאם לתוספת הרביעית לחוק תכנון ובנייה בשל החובה לתשלום פיצויים על פי החוק. כך חוק תכנון ובנייה ותכניות המתאר שאמורים ליטול חלק בהליכי שימור מבנים, הופכים להיות חסמים בעת יישום.

תרבות שכחה: תרבות זו התפתחה על רקע טכנולוגיות הבנייה המודרניות ורמת החיים העולה בקרב האוכלוסייה, המעדיפה את החדש על פני הישן. המגורים בבית ישן, המסמלים נחשלות וחוסר יכולת, ללא כל קשר לערכו התרבותי של המבנה שהוא נכס מורשת, יחד עם שאיפתם של האנשים להבטיח שירותים מודרניים בבתיהם, מעודדים בעלי בתים ישנים להרוס מבנים ומרקמים בעלי ערך ולבנות מבנים חדשים במקומם. יתרה מכך, הבנייה החדשה עדיין נתפשת כקדמה ויש בה משמעויות של החצנה, ולכן אנשים נמנעים משימור מבנים ומעדיפים את החדש על פני הישן.

תפיסת השימור כפגיעה ונטל ולא כמנוף: שימור מבנים ומרקמים בעלי ערך בתוך סביבה מתפתחת עלול לעתים לייצר אילוצים המקשים על פיתוח חברתי-כלכלי ומהווים לכאורה פגיעה ברשות הפרט. אולם מבנים אלו הם נכס ומשאב כלכלי שאפשר להפיק מהם תועלת רבה יותר מנכסים שלא הוגדרו כמבנים לשימור. הערך הכלכלי הגבוה המוכח למבנה המיועד לשימור או למתחם ולמרקם היסטורי לשימור קשור בדרך כלל לשימוש התיירותי והמסחרי.

קיים ויכוח אילו מהחסמים הם המובילים והגורמים להעצמה של קבוצת החסמים האחרים. יש כאלה המבקרים את העמדת החסמים החיצוניים כשוויים לחסמים הפנימיים. בבסיס ביקורת זו עומדת הטענה כי המדיניות הממשלתית היא הגורם הקובע והקריטי, כאשר החסמים הפנימיים מועצמים עקב החסמים החיצוניים. איננו שואפים לקבוע בדו"ח זה איזה גורם חשוב או מכריע יותר. כוונתנו היא להעלות את המודעות לחסמים כדי להסיר אותם. עם זאת טענתנו היא כי קיימת סינרגיה ודיאלקטיקה בין החסמים החיצוניים לבין החסמים הפנימיים, והם כוללים חסמים מבניים, חוקיים, תפיסתיים, התנהגותיים וכלכליים. שימור המורשת הערבית הבנויה המוחשית מחייב יוזמה להסרת חסמים אלה על ידי גיבוש ארגון כלים של אמצעי מדיניות שיובילו להסרתם או לצמצום השפעתם.